

HĽADANIE IDEÁLU BLAŽENOSTI
V ANTICKOM SKEPTICIZME¹

Vážený pán predseda vedeckej rady, vážení členovia vedeckej rady, dámy a páni!

Som veľmi rád, že mám tú česť a že sa mi dostala príležitosť predniesť svoju habilitačnú prednášku pred cteným vedeckým zhromaždením našej *alma mater*. Osobitne som hrdý na to, že je to práve na pôde FiF UK, kde kedysi pôsobili veľké postavy slovenskej filozoficko-filologickej školy prof. Miloslav Okál a môj neúnavný a dlhoročný učiteľ a školiteľ gréčtiny prof. Július Špaňár.

Téma, o ktorej dnes budem hovoriť je síce veľmi stará, ale stále aktuálna. Predmetom mojej habilitačnej prednášky je pozoruhodný fenomén v dejinách myslenia ľudstva, ktorým je antický skepticizmus. Jeho jedinečnou črtou je to, že nie je len akousi akademickou úvahou o možnostiach a hraniciach ľudského poznania, ale že tieto epistemologické úvahy nerozlučne spája s otázkami, ktoré sa bytostne týkajú každého z nás. Je to téma šťastia, dobrého života, blaženosti, o ktorú sa každý človek vždy v živote usiluje.

Dovoľte mi, aby som Vám najskôr predstavil štruktúru svojej prednášky. V prvej časti vysvetlím, prečo je téma blaženého života v antickej filozofii taká dôležitá. V druhej časti podám periodizáciu gréckeho skepticizmu a stručne charakterizujem jednotlivé obdobia. V tretej časti vysvetlím zásadný rozdiel v prístupe k otázke blaženosti medzi skeptickou Akadémiou a pyrrhónizmom. Vo štvrtej časti objasním riešenie nastolenej otázky u Pyrrhóna, v piatej časti zas riešenie, ktoré ponúkol neopyrrhónizmus. Na záver rôzne skeptické stratégie blaženosti zhrniem a zhodnotím.

Pristupujem k prvému bodu prednášky. Celé antické filozofické uvažovanie je prisiaknuté témou dobre vedeného života. Filozofia tu má vždy etický rozmer. Vždy sa snaží odpovedať na otázku, čo má človek robiť, presnejšie, podľa akého kritéria má stvárať svoj život, aby bol blažený, šťastný, gr. *εὐδαιμόνιον*. V antike prakticky neexistuje hodnotovo neutrálna filozofia. Všimnime si etymológiu slova *εὐδαιμονία*: *εὖ* = dobrý, priaznivý; *δαίμων* = boh, duch sprevádzajúci, ochraňujúci a požehnávajúci človeka. Dovoľte mi stručnú etymologickú poznámku. Etymológia tohto slova by mohla naznačovať, že eudaimonia je stav závislý od niečoho vonkajšieho, priazne bohov, démonov a pod. Antická filozofia je však na rozdiel od mytológie presvedčená, že šťastie človeka je autonómnym stavom jeho duše, nezávisí od priazne boha ani od žiadnych vonkajších okolností. Sympatické je to, že tento stav je plne v kompetencii človeka. Táto Grékmi ospevovaná *εὐδαιμονία* je podľa mojich vedeckých záverov finálnym vyústením a konečným plodom aj skeptického uvažovania o svete.

Prechádzam k druhej časti prednášky, ktorou je periodizácia skepticizmu. Celý an-

¹ Habilitačná prednáška A. Kalaša odznela na FiF UK v Bratislave dňa 25. 2. 2010.

tický skepticizmus možno rozdeliť do troch relatívne samostatných období:

1. Raný pyrrhónizmus – *Pyrrhón z Élidy* (na Peloponéze – dejisko Olympijských hier, cca. 365 – 275 pred Kr.) a jeho žiak *Timón z Fliuntu* (pri Korinte na Peloponéze, 315 – 225 pred Kr.). Podľa mojich záverov ide o najradikálnejšiu fázu gréckeho skepticizmu. V záujme dosiahnutia blaženosti (εὐδαιμονία) a duševnej neotrasiteľnosti (ἀταραξία) je Pyrrhón odhodlaný úplne zrušiť poznanie, teda nielenže rezignuje na pravdivé poznanie alebo sa zdržiava úsudku (neskoršia ἔποχῆ), ale priamo odmieta zmysluplnosť samotného poznania, ruší kategórie pravda/nepravda a epistemologickú dištinkciu pravdivé/neppravdivé.

2. Akademický skepticizmus – *Arkesilaos z Pitany* (v Malej Ázii, 316 – 240 pred Kr.) a *Karneades z Kyrény* (v Afrike, 214 – 129 pred Kr.). Skeptická filozofia sa po Pyrrhónovej smrti rozvíja na pôde platónskej Akadémie. Nie je ľahké vysvetliť, prečo sa akademici odhodlali na takýto radikálny odklon od dôsledne dogmatického (teda neskeptického) filozofického postoja rozvíjaného Platónom a jeho nasledovníkmi smerom k radikálnej skepse. Arkesialaa pravdepodobne k tomu viedla snaha vrátiť sa k filozofickému a ľudskému vzoru Sokrata, ktorého dialógy – najmä v Platónovom podaní – sa naozaj často nekončili definitívnym rozhodnutím riešenej otázky, boli teda aporetické či „skeptické“. Akademický skepticizmus je charakteristický veľkou argumentačnou silou a množstvom ponúkaných alternatívnych riešení otázky ľudskej blaženosti. Možno ich pochopiť len na pozadí bohatej filozofickej diskusie s konkurenčnými stoikmi.

3. Neopyrrhónizmus – predstavovaný najmä rozsiahlym a zachovaným dielom *Sexta Empeirika* (2 – 3 stor. po Kr., Rím). Ani toto obdobie nepredstavuje jednu ucelenú skeptickú koncepciu. Aj tu však dominuje silný etický rozmer a snaha dosiahnuť blaženosť. Neopyrrhónizmus sa programovo hlási k dávnemu Pyrrhónovi, ktorý je preň idealizovaným vzorom. Jeho radikálny program obetovania poznania na oltár blaženosti však už nedokáže a ani nechce plne realizovať a nahrádza ho fenomenalizmom.

V tejto súvislosti mi dovoľte malú poznámku na okraj. Antické myslenie vždy cítilo potrebu hľadať nejaké vzory, svojich dávnych predchodcov, zakladateľov vlastnej školy, a to v radoch predchádzajúcich mysliteľov. Originalita a novátorstvo sa považovali za prehrešok proti dobrým akademickým mravom, za nereseť, či priam spupnosť. Takými vzormi boli Sokrates, Platón, Aristotelés, kynici Antisthenés, a najmä Diogenés zo Sinópy.

Nasleduje tretia časť prednášky. Všimneme si teda, aký bol rozdiel v riešení nastoleného problému medzi pyrrhónizmom (1. a 3. obdobie) a skeptickou Akadémiou (2. obdobie).

Skeptická Akadémia rozvíjala svoje argumenty vždy v konfrontácii so stoikmi. Stoici boli v helenizme veľmi významnou dogmatickou (teda neskeptickou) školou, ktorá podstatným spôsobom diktovala charakter súdobého filozofického diskurzu. Pre stoikov je blažený život jasne definovaný ako život v súlade s prírodou (κατὰ φύσιν ζῆν), teda v súlade s hodnotami, ktoré odvodí zo zákonitostí vesmíru spoznaných fyzikou logika, ktorá vzápätí rozhoduje, ktorý skutok je, a ktorý nie je v súlade s týmito „prirodzenými“ hodnotami. Poznanie sveta je tu v zásade možné a reálne, stoici teda majú plnohodnotné kritérium rozhodovania a konania, ktoré naše činnosti uvádza do súladu s najvyšším Logom. A to zabezpečuje človeku najvyššiu blaženosť. Skeptickí akademici tu však majú

problém, pretože odmietajú poznanie sveta, ktoré by „prirodzenými“ hodnotami naplnilo človeka a urobilo jeho život možným a blaženým. Pod ťarchou stoickej kritiky sa však spreneverujú skeptickým pozíciám úplnej nemožnosti poznania a ponúkajú rôzne – len provizórne, dočasné a „pravdepodobné“ – kritériá poznania, a teda aj praktického rozhodovania a konania.

Všetky skepticko-akademické i stoické koncepty blaženosti majú však vo svojom základe jednoduchý princíp, ktorý vo filozofii označujeme ako etický racionalizmus. Ten hovorí, že miera šťastia nášho života závisí od úrovne poznania, ktoré dosiahneme. Etika a epistemológia sú preto stále spojené nádoby. Evidentné je prepojenie medzi cnosťou (*ἀρετή*) a vedením (*ἐπιστήμη*).

Princíp etického racionalizmu však nebude platiť v pyrrhónizme, teda u Pyrrhóna, ani u neopyrrhónikov. Kým skeptickí akademici sa snažia k akému-takému poznaniu priblížiť, Pyrrhón a čiastočne aj neopyrrhónizmus sa snažia v mene dosiahnutia blaženosti poznanie zrušiť. Čo ich motivovalo? Ako tento nečakaný krok zdôvodňovali? Ukazuje sa, že východiskovým princípom bude pre oboch nasledujúca „idealizovaná“ rovnica šťastia, vyjadrená citátom zo Sexta Empeirika:

μόνος οὖν ἔσται φυγεῖν ταύτην (sc. ὄγλησιν), εἰ ὑποδείξαιμεν τῷ ταραττομένῳ κατὰ τὴν τοῦ κακοῦ φυγὴν ἢ κατὰ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ δίωξιν, ὅτι οὔτε ἀγαθόν τι φύσει ἔστι οὔτε κακόν, ἀλλὰ πρὸς ἀνθρώπων ταῦτα νόμῳ κέκριται, κατὰ τὸν Τίμωνα.

Duševnému nepokoju sa bude možné vyhnúť len vtedy, ak by sme tomu, **kto ním trpí** práve preto, že sa **vyhýba** zlu a zo všetkých síl sa **ženie** za dobrom, ukázali, že nič nie je dobré ani zlé **svojou prirodzenosťou**, „ale to u ľudí len takto tí stanoví **zvyk**“ – ako to vo verši vyjadril Timón (Sextos Empeirikos, *Adv. math.* XI,140,1–6 (zl. 64 Caizzi).

V čom teda spočíva nešťastie človeka a ako možno urobiť človeka blaženým? Človek je nešťastný a plný nepokoja vtedy, keď sa na jednej strane ženie a náhli za tým, čo považuje za dobré, a na druhej strane sa vyhýba tomu, čo považuje za zlé. Podstatou nášho znepokojenia je teda práve samotné rozlišovanie medzi dobrom a zlom, medzi vecami, o ktoré sa zo všetkých síl usilujeme, a vecami, ktorým sa snažíme vyhnúť, lebo ich považujeme za zlé a škodlivé. Ale už sme povedali, že v antike je toto hodnotové poznanie úzko prepojené s poznaním sveta a prírody. Skeptikovou úlohou je teda zbaviť sa poznania v najširšom zmysle slova. Musí preto odmietnuť poznanie sveta a prírody okolo nás (faktické, „deskriptívne“ poznanie), a tak odstráni aj poznanie a rozlišovanie medzi dobrým a zlým, žiaducim a neželateľným (hodnotové, preskriptívne, „normatívne“ poznanie). Zdôraznili sme totiž, že obe oblasti sú v antike nerozlučne späté.

Nasleduje štvrtá časť prednášky, kde sa sústreďíme na podstatu radikálneho riešenia problému u Pyrrhóna. Moje vedecké závery dokazujú, že Pyrrhón sa chopil nastolenej výzvy zrušiť poznanie naozaj vehementne a odpovedal na ňu veľmi radikálne. Dokazuje to jednak teoretickým postojom, jednak svojím životom. Ako teda žije človek a aké teoretické stanovisko zastáva filozof, ktorý je odhodlaný v mene dosiahnutia blaženosti zrušiť poznanie? Podrobne na túto otázku odpovedám vo svojej knihe. Na tomto mieste uve-

diem len dva významné momenty, jeden spomínaný teoretický, druhý praktický.

V teoretickej rovine vyjadril Pyrrhón svoj postoj radikálneho popretia poznania asi najvýstižnejšie v nasledujúcom texte, ktorý sa nám zachoval u cirkevného spisovateľa Eusebia. Všimnime si najmä krkolomnú poslednú vetu citátu, kde úmyselne volím jednoduchšiu prekladovú verziu:

„... naše zmysly ani názory ani nehovoria pravdu, ani sa nemýlia. Preto vraj im ani nemožno veriť, ale máme byť bez názoru, neprikláňať sa ani na jednu stranu a byť v tom neotrasiteľní. O každej jednej veci máme hovoriť, že nie väčšmi je, ako nie je, alebo že nie väčšmi aj je, aj nie je, ako ani nie je, ani nie nie je“ (Aristocles apud Eusebium, *Praep. evang.* XIV,18,1,1-4,3, zl. 53 Caizzi).

Komentár: Pyrrhón nielenže popiera pravdivosť akýchkoľvek našich vyjadrení, ale dokonca odmieta aj možnosť, že by boli nepravdivé. To sa týka nielen jednoduchého výroku a jeho negácie, ale aj zloženého výroku a jeho negácie. Ide o veľmi silný a zdrvivý epistemologický postoj agnosticizmu.

Ako sa to prejavilo na Pyrrhónovom živote? Diogenes Laertský uvádza, že Pyrrhón viedol svoj život v súlade so svojím filozofickým učením (Diogenes Laertios, *Vitae* IX,62,1). Uplatnenie tejto jeho zásady sa údajne v Pyrrhónovom správaní prejavilo v tom, že sa ničomu nevyhýbal a pred ničím nechránil, ale všetkému vzdoroval, ak mu to prišlo do cesty, či už to boli vozy, kopce, alebo psy, a vôbec nič nezveroval na rozhodovanie zmyslom. Preto ho vraj, ako hovorí Antigonos z Karystu, ochraňovali jeho žiaci tým, že ho všade sprevádzali (tamže, IX,62,1-5). Vieme si predstaviť váženého filozofa, ktorý naráža do stien Filozofickej fakulty len preto, že ako skeptik neverí zmyslom, ktoré mu hovoria, že je pred ním prekážka, a ani rozumu, ktorý mu hovorí, že keď do nej narazí, utrpí úraz?

Pristupujem k piatej časti prednášky, v ktorej sa zamyslíme nad riešením neopyrrhónikov. Tí si uvedomujú, že človek nemôže žiť tak, ako prikazoval Pyrrhón. Človek musí mať v živote nejaké vodidlo rozhodovania a konania. Ak by sa chcel v mene dosiahnutia blaženosti uzavrieť a obrnúť pred akýmkoľvek životnými podnetmi, motiváciami, ambíciami, a hlavne hodnotami, jeho život by sa rozpadol a jednoducho by stratil zmysel. O čo sa má teda človek v živote opierať?

Pre neopyrrhónikov sú to jednoznačne javy; tento prístup nazývame fenomenalizmom ($\tau\acute{o}$ φαινόμενον = jav). Hoci nevieme rozhodnúť, aký je svet v skutočnosti a aká je jeho podstata, naše zmysly nám hovoria, ako sa nám javí. Objektívna pravda (na rozdiel od názoru Pyrrhóna) teda existuje, výroky majú jednoznačne definovanú pravdivostnú hodnotu pravda-nepravda, a preto niektoré veci sú pre nás objektívne dobré, a iné zas objektívne zlé. Slabosť rozumu a klamlivosť zmyslov nám však zabraňuje zistiť, ako sa veci naozaj majú. Riadime sa však aspoň tým, čo sa nám javí (zdá) pravdivým, dobrým, prospešným.

Uvedme praktické príklady. Skeptik nevie rozhodnúť, či je voda naozaj zdraviu prospešná a nevyhnutná na udržanie života, ale podľa toho, čo v živote vidí, sa rozhodne dôsledne dodržiavať pitný režim. Skeptik nevie rozhodnúť, či pomáhanie starším ľuďom je naozaj – vo svojej podstate – dobré a správne, ale všetko mu hovorí, že je to naozaj tak.

Podobne je to aj pri veciach zlých a neželaných. Skeptik napríklad nedokáže so stopercentnou istotou rozhodnúť, či sú choroba alebo chudoba svojou podstatou zlé. Ved' sa nájdu aj filozofi a argumenty tvrdiace opak. Na základe toho, ako sa skeptikovi veci javia, sa však zrejme bude snažiť obom vyhnúť. Jeho úsilie dosiahnuť domnelé, „javové“ dobro a vyhnúť sa domnelému, „javovému“ zlu však nebude natoľko intenzívne, aby ho priviedlo do stavu nepokoja a nešťastia. Ved' vždy je predsa možné, že veci sa majú úplne inak... Skeptik sa tak zbavuje vnútorného nepokoja, lebo sa nemusí bezhlavo hnať za dobrami ani sa úzkostlivo triasť pred zlami. Jeho ciele a hodnoty sú len provizórne, dočasné a istým spôsobom relatívne. Postačia však na to, aby filozof nezomrel smädом alebo neutrpel zranenie narážaním do stien filozofickej fakulty, a najmä na to, aby dosiahol vnútorný pokoj a blaženosť (*εὐδαιμονία*). Je to blaženosť pomaly plynúceho života, ktorý sa za ničím príliš neženie ani ničomu príliš nevyhýba.

Na záver mi dovoľte stručnú rekapituláciu vyložených pozícií a zhrnutie. Ukazuje sa zásadný rozdiel v prístupoch k otázke blaženosti medzi skeptickou Akadémiou a pyrrhónizmom, pod ktorým chápem Pyrrhóna a neopyrrhónikov. Skepetická Akadémia je spolu so stoikmi presvedčená, že blaženosť dosahuje človek vďaka adekvátnosti poznania prírody, ktoré však podľa nej v plnosti nie je možné. Pyrrhónizmus je ochotný v mene dosiahnutia blaženosti poznanie naopak zrušiť. Vyplýva mu to z toho, že akékoľvek rozlišovanie medzi dobrom a zlom, želaným a neželaným je zdrojom nepokoja a nešťastia v živote. Kým Pyrrhón túto víziu aj radikálne realizoval, neopyrrhónizmus skĺzol do kompromisu, ktorým je fenomenalizmus.

Vážení členovia vedeckej rady, dámy a páni, ďakujem Vám za vašu pozornosť. Zároveň sa ospravedlňujem za schematickosť, až skicovitosť svojho výkladu, čo vyplynulo z časových možností mojej prednášky. Napriek tomu verím, že téma Vás zaujala a že môj výklad bol pre Vás podnetný.

Mgr. Andrej Kalaš, PhD.
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: andrej_kalas@yahoo.com